

## امام حسین علیه السلام نفس مطمئنه

عبدالکریم پاک‌نیا تبریزی\*

### مقدمه

طبق دلایل نقلی، حضرت سیدالشهدا علیه السلام مصداق بارز نفس مطمئنه بود و حماسه عاشورا در محرم ۶۱ قمری، یکی از تفاسیر سوره فجر است که با قیام امام حسین علیه السلام و یارانش تطبیق می‌شود. در این فرصت به مناسبت لقب ویژه قرآنی «نفس مطمئنه» که اهل بیت علیهم السلام در روایات متعددی درباره امام حسین علیه السلام مطرح نموده‌اند، نکاتی در دو محور بیان می‌شود. در محور اول، نکته‌هایی درباره نفس مطمئنه و در محور دوم، جلوه‌هایی از سیره و سخن حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام در مورد این واژه قرآنی بیان می‌شود.

### آذرخشی در ظلمت

طبق برخی روایات<sup>۱</sup> از میان سوره‌های قرآن، سوره فجر به امام حسین علیه السلام اختصاص داده شده است. فجر به معنای سپیده و روشنایی است و امام حسین علیه السلام در روزگار ظلمت و تاریکی زمامداران خودسر و مستبد بنی‌امیه که آثار و نشانه‌های روشن الهی به دست فراموشی سپرده می‌شد، با فداکاری و نثار هستی خویش همچون سپیده‌دم درخشید و با ارائه تصویر روشنی از مبانی و احکام اسلام، شاهراه انسانیت را تا قیامت روشن نمود.

\* نویسنده و پژوهشگر.

۱. فضل بن حسن طبرسی؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۰، ص ۴۸۱.

خداوند متعال برای ارج‌گذاری از این همه جان‌نثاری امام حسین علیه السلام در راه پاسداری از ارزش‌های الهی - که طبق عهد خود هستی‌اش را فدای آن نمود - هدیه آسمانی شهادت را به آن حضرت عنایت کرد. از این جهت این سوره را در روایات اهل بیت علیهم السلام به سوره امام حسین علیه السلام نامیده‌اند که قیام و شهادت آن حضرت در تاریکی طغیان، مانند طلوع فجر منشأ حیات و حرکت و روشنایی شاهراه انسان‌ها شد. خون پاک او و یارانش به زمین ریخت و نفوس مطمئنه آن‌ها با فرمان «ارجعی» و با خشنودی به سوی پروردگار شتافت تا از این الهام و جوشش، نور حق در میان تاریکی‌ها بدرخشد، راه حیات باعزت، باز و پایه‌های ظلم و طغیان سست و ویران شود و طاغیان را دچار خشم و نفرین کند.<sup>۱</sup>

این نفوس مطمئنه بودند که هیچ انگیزه‌ای جز حق، آن‌ها را بر نینگیخت و هیچ مصیبتی آن‌ها را مضطرب و نگران ننمود. آنان قاطعانه در این مسیر گام نهادند و ذره‌ای تردید به خود ندادند؛ چنان‌که مسلم بن عوسجه، در شب عاشورا به امام حسین علیه السلام این گونه ابراز وفاداری کرد:

سوگند به خدا! هرگز از تو جدا نخواهم شد تا خداوند بداند (و ثابت کنم) که ما حرمت رسول‌خدا صلی الله علیه و آله را نسبت به تو پاس داشتیم. به خدا قسم! اگر بدانم که کشته می‌شوم، سپس زنده می‌شوم، سپس سوزانده می‌شوم و بار دیگر زنده شوم و خاکسترم بر باد رود و هفتاد بار با من چنین کنند، هرگز از تو جدا نخواهم شد تا این‌که در رکاب تو به شهادت برسم. چگونه چنین نکنم در حالی که فقط یک‌بار کشته می‌شوم؛ آن‌گاه پس از آن کرامت و خوشبختی ابدی خواهد بود.<sup>۲</sup>

اطمینان نفس، نشانه رضایت دو جانبه بنده از خدای متعال و رضایت خدای متعال از بنده است که در رفتار و گفتار موحدان حقیقی جلوه‌گر است. حماسه عاشورا، نمونه‌ای کامل از این فضیلت ممتاز به شمار می‌رود؛ زیرا امام حسین علیه السلام که دارای عالی‌ترین نفس مطمئنه و راضیه و مرضیه بود، مصداق اتم سوره فجر معرفی گردید و خدای متعال فرمود: «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي

۱. سید محمود طالقانی؛ پرتوی از قرآن؛ ج ۴، ص ۸۲.

۲. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۴۴، ص ۳۹۳.

عبادی و انْخُلِي جَنَّتِي<sup>۱</sup> ای نفس مطمئنه! به سوی پروردگارت بازگرد، در حالی که هم تو از او خشنودی و هم او از تو خشنود است؛ پس در سلک بندگانم درآی و در بهشتم وارد شو».

از منظر امام صادق علیه السلام حضرت سیدالشهدا علیه السلام جلوه تام و تمام این آیه شریفه نفس مطمئنه است. حضرت در تفسیر این آیه فرمود: «مقصود از نفس مطمئنه، حضرت حسین بن علی علیه السلام است»<sup>۲</sup>. حضرت در سخن دیگری فرمود:

أَقْرَأُوا سُورَةَ الْفَجْرِ فِي فَرَانِضِكُمْ وَ نَوَافِلِكُمْ، فَانْهَاجُ سُورَةَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام؛ مَنْ قَرَأَهَا كَانَ مَعَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي دَرَجَتِهِ مِنَ الْجَنَّةِ<sup>۳</sup>؛ سوره فجر را در نمازهای واجب و مستحب خود بخوانید؛ زیرا این سوره حسین بن علی علیه السلام است و هر کس آن را بخواند، در روز قیامت با حسین بن علی علیه السلام در درجه او از بهشت خواهد بود.

### الف. تعریف نفس مطمئنه

در این بخش به معنای اصطلاحی نفس مطمئنه از منظر علمای اخلاق، مراتب و درجات آن می پردازیم.

#### ۱. مفهوم نفس مطمئنه

از نظر بزرگان علم اخلاق و تفسیر همچون خواجه نصیرالدین طوسی<sup>۴</sup>، ملامحسن فیض کاشانی<sup>۵</sup>، علامه مجلسی<sup>۶</sup>، محقق نراقی<sup>۷</sup> و علامه طباطبایی رحمته الله نفس مطمئنه که راضیه و مرضیه است، عالی ترین مقام عبودیت انسان در برابر خدای خویش است. علامه طباطبایی رحمته الله در توضیح بیشتر مفهوم نفس مطمئنه می نویسد:

۱. فجر: ۲۸-۳۰.

۲. عیدعلی بن جمعه عروسی حویزی؛ تفسیر نور الثقلین؛ ج ۵، ص ۵۷۷.

۳. فضل بن حسن طبرسی؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۰، ص ۴۸۱.

۴. خواجه نصیرالدین طوسی؛ اخلاق ناصری؛ ص ۴۱.

۵. رسول جعفریان؛ ده رساله محقق بزرگ فیض کاشانی؛ ص ۱۶۴.

۶. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۶۷، ص ۳۷.

۷. ملا احمد نراقی؛ معراج السعادة؛ ص ۱۷۸.

نفس مطمئنه، نفسی است که با علاقه‌مندی و یاد پروردگارش سکونت یافته است. بدانچه او راضی است، رضایت می‌دهد و در نتیجه خود را بنده‌ای می‌بیند که مالک هیچ خیر و شری و نفع و ضرری برای خود نیست ... اطمینان و سکونت یافتن دل به پروردگار، مستلزم آن است که از او راضی هم باشد و هر قضا و قدری که او برایش پیش می‌آورد، کمترین چون و چرایی نکند؛ حال چه آن قضا و قدر تکوینی بوده و چه حکمی باشد که او تشریح کرده باشد ... پس در آنچه او مقدر می‌کند و قضایی که او می‌راند و امر و نهی‌ای که او می‌کند، هیچ خواستی از خود نشان نمی‌دهد؛ مگر آنچه را که پروردگارش خواسته باشد و این، همان ظهور عبودیت تامه در بنده است.<sup>۱</sup>

## ۲. مراتب و درجات

نفس مطمئنه همانند یقین، مراتب و درجات متعددی دارد؛ چنان‌که حضرت سیدالشهدا علیه السلام بالاترین مراتب اطمینان نفس را دارا بود و در حرکت تاریخی کربلا، از آغاز تا پایان با اطمینان کامل بر سر موضع الهی خود ایستاد و مصائب جانکاه - که شجاع‌ترین و دلاورترین افراد را سست می‌نماید و از انجام تصمیم و تعقیب هدف باز می‌دارد - او را از انجام تصمیم و تعقیب هدف مقدسش باز نداشت. یاران و اهل بیت آن حضرت نیز در مراتب بعدی اطمینان نفس بودند که در مقاومت و اطاعت از امام خود، چنان اظهارات و حرکات عرفانی از خود نشان دادند که عالمیان را به تحسین و تعجب وادار نمودند.

## ۳. ثمره یقین

داشتن نفس مطمئنه و راضیه و مرضیه، از آثار یقین است. وقتی از امام رضا علیه السلام سؤال شد: یقین چیست؟ فرمود: «توکل بر خدا و تسلیم او شدن و راضی به قضای الهی بودن و همه امور را به خدا واگذاردن».<sup>۲</sup> از آثار و نشانه‌های یقین و تسلیم و رضا، همان آرامش روح و اطمینان نفس است. امام صادق علیه السلام فرمود: «خداوند به عدل و

۱. سید محمدحسین طباطبایی؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ ج ۲۰، ص ۲۸۵.

۲. محمدباقر مجلسی؛ *بحارالانوار*؛ ج ۶۷، ص ۱۳۸.

داد خود، اطمینان و آرامش و نشاط و آسایش را در یقین و رضا قرار داده است.<sup>۱</sup> این حال اطمینان و آرامش نفس، از شئون ممتاز نفس است و درجات سعادت، به درجات این اطمینان بستگی دارد. رضا، تسلیم، توکل و تفویض در این نفس مطمئنه متجلی شده است که معنای ساده آن در این ابیات آمده است:

یکی درد و یکی درمان پسندد      یکی وصل و یکی هجران پسندد  
 من از درمان و درد و وصل و هجران      پسندم آن چه را جانان پسندد<sup>۲</sup>

از همین روست که در زیارت‌نامه آن حضرت می‌خوانیم: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَنْ رِضَاهُ مِنْ رِضَى الرَّحْمَنِ وَ سَخَطُهُ مِنْ سَخَطِ الرَّحْمَنِ؛<sup>۳</sup> سلام بر آن آقایی که رضایت او رضایت خدا و خشم او، خشم الهی است».

#### ۴. رضایت دو جانبه

خدای متعال نفوس مطمئنه را - که در دل رضایت دو جانبه نهفته است - ستوده است و با لقب افتخارآمیز «حزب الله» به عالمیان معرفی می‌کند که همواره در تمام مراحل زندگی پیروز و موفق هستند:

أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ؛<sup>۴</sup>

آنان کسانی هستند که خدا ایمان را بر صفحه دل‌هایشان نوشته و با روحی از ناحیه خودش، آن‌ها را تقویت فرموده و آن‌ها را در باغ‌هایی از بهشت وارد می‌کند که نهرها از زیر درختانش جاری است، جاودانه در آن می‌مانند؛ خدا از آن‌ها خشنود است و آنان نیز از خدا خشنودند؛ آن‌ها حزب الله هستند؛ بدانید حزب الله پیروزان و رستگارانند.

امام حسین علیه السلام نه تنها خود مصداق اتم نفس مطمئنه است؛ بلکه اصحاب و اهل بیت باوفا و فداکارش نیز مصداق نفوس مطمئنه هستند که بر اساس رضایت الهی عمل

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۲، ص ۵۷.

۲. بابا طاهر عریان همدانی؛ اشعار بابا طاهر؛ ص ۳۳.

۳. جعفر بن محمد ابن قولویه؛ کامل الزیارات؛ ص ۲۱۳.

۴. مجادله: ۲۲.

کردند و نمونه‌های راضیه مرضیه و دارای مقام رضا و تسلیمند و این رضایت دو جانبه، اوج کمال انسانی است.

اینک چند نمونه از آرامش و اطمینان نفس عاشورائیان را مرور می‌کنیم:

**الف.** امام سجاد علیه السلام - که خود با اطمینان کامل و آرامش خاطر در منبر مسجد شام سخن می‌گفت - در انتقاد از خطیبی که در کاخ یزید و نزد اسرای اهل بیت علیهم السلام از یزید ستایش، و از دودمان امام علی علیه السلام به زشتی یاد می‌کرد، بر سر او فریاد کشید و فرمود: «وَيْلَكَ أَيُّهَا الْخَاطِبُ اشْتَرَيْتَ مَرْصَاةَ الْمَخْلُوقِ بِسَخَطِ الْخَالِقِ؛<sup>۱</sup> وای بر تو ای خطیب! رضای مردم را به قیمت خشم خدا خریده‌ای؟!».

**ب.** حضرت زینب علیها السلام وقتی در مجلس ابن‌زیاد در کوفه با خطاب طعنه‌آلود آن ستمگر مغرور مواجه شد، با رضایت و اطمینان خاطر فرمود: «مَا رَأَيْتُ إِلَّا جَمِيلًا؛<sup>۲</sup> جز زیبایی چیزی ندیدم». این سخن مطمئن و قاطعانه حضرت زینب علیها السلام به شدت ابن‌زیاد را عصبانی کرد. مولوی در معنای این رضایتمندی می‌گوید:

ناخوش او خوش بود در جان من      جان فدای یار دل‌رنجان من  
عاشقم بر رنج خویش و درد خویش      بهر خشنودی شاه فرد خویش  
عاشقم بر لطف و بر قهرش به چید      بوالعجب من عاشق این هر دو ضد<sup>۳</sup>

**ج.** در زیارتنامه حضرت مسلم بن عقیل علیه السلام می‌خوانیم: «لَقِيتَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ عِنَّا رَاضٍ؛<sup>۴</sup> شهادت می‌دهم که تو به شهادت رسیدی، در حالی که خداوند از تو راضی بود».

**د.** در زیارت‌نامه هانی بن عروه به رضایت خدا از او اشاره شده است: «وَبَدَلْتُ نَفْسَكَ فِي ذَاتِ اللَّهِ وَ مَرْصَاتِهِ؛<sup>۵</sup> تو جان خودت را در راه خدا و رضای او بذل کردی».

۱. جعفر بن محمد ابن‌نما حلی؛ مشیر الأحرار؛ ص ۱۰۲.

۲. عزالدین علی بن محمد ابن‌اثیر؛ الکامل فی التاریخ؛ ج ۴، ص ۲۸۱؛ موفق بن احمد خوارزمی؛ مقتل الحسین علیه السلام؛ ج ۲، ص ۴۲.

۳. جلال‌الدین محمد مولوی؛ مثنوی معنوی؛ دفتر اول، بیت ۱۷۷۷.

۴. عباس قمی؛ کلیات مفاتیح الجنان؛ ص ۴۰۲.

۵. محمد بن جعفر ابن‌مشهدی؛ المزار الکبیر؛ ص ۱۸۰.

### ۵. تفسیر لیالی عشر

از میان اقوال در تفسیر «و لیالی عشر»، روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که حضرت این آیه را به حضرت سیدالشهدا علیه السلام تطبیق نموده و فرموده است: «مراد از فجر، وجود مقدس حضرت قائم علیه السلام و لیالی عشر، امامان از امام حسن مجتبی علیه السلام تا امام عسکری علیه السلام هستند و شفع، امیرمؤمنان علیه السلام و حضرت فاطمه علیه السلام می باشند و مراد از وتر، خداوند یکتاست»<sup>۱</sup>.

### ۶. کربلا، تفسیر والفجر

در سوره فجر به سه دسته از انسان‌ها اشاره شده است:

- دسته اول، اهل باطل محض هستند؛ مانند فرعون و عاد و ثمود که طغیانگران و خواص اهل باطل هستند.<sup>۲</sup>

- دسته دوم، عموم مردم دنیا هستند که خدای متعال با فقر و غنا، آنان را آزمایش می کند.<sup>۳</sup>

- دسته سوم، همان نفوس مطمئنه هستند که در ایمان، ثابت قدم و از جمله خواص حق هستند که در آزمون الهی، سرافراز بیرون آمده اند. خداوند در مورد آنان می فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارجعي إلى ربك راضيةً مرضيةً فإدخلي في عبادي و ادخلي جنتي»<sup>۴</sup>؛ تو ای روح آرام یافته! به سوی پروردگارت بازگرد، در حالی که هم تو از او خشنودی و هم او از تو خشنود است؛ پس در سلک بندگانم درآی و در بهشتم وارد شو).

این سومین گروه، ممتازترین گروه هستند؛ همین کسانی که دارای نفوس مطمئنه، راضیه و مرضیه اند. به یقین یکی از بزرگ ترین نمونه های گروه سوم، اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و به خصوص امام حسین علیه السلام است که در آزمون بزرگ الهی، با عالی ترین نمره پیروز شد.

۱. سید هاشم بحرانی؛ البرهان فی تفسیر القرآن؛ ج ۴، ص ۴۶۱.

۲. فجر: ۶.

۳. فجر: ۱۵.

۴. فجر: ۳۰ - ۲۷.

در صحنه آزمون بزرگ کربلا، هم خواص باطل مانند یزید، عبیدالله، عمر سعد و شمر حضور داشتند که با آگاهی کامل وارد این میدان شده بودند و هم خواص حق که امام حسین علیه السلام و یاران ایشان بودند و هم عوام مردم که بیشتر آن‌ها دنبال دنیا و هواهای نفسانی خود بودند. این افراد پیرو خواص باطل شدند و تعداد کمی از آن‌ها در روز عاشورا و پس از سخنان امام حسین علیه السلام و دیدن صحنه‌های ظالمانه علیه آل‌رسول صلی الله علیه و آله به جبهه حسینیان پیوستند. همه آن‌ها و در رأس‌شان امام حسین علیه السلام نفوس مطمئنه‌ای داشتند که لحظه به لحظه زندگی و مرگشان، آرامش و اطمینان بود.

#### طمأنینه سید علی قاضی طباطبایی

آیت‌الله سید علی قاضی طباطبایی رحمته الله علیه، به سبب فقر توان پرداخت اجاره خانه را در شهر نجف نداشت. روزی صاحب‌خانه اثاث ایشان را بیرون ریخت. آیت‌الله قاضی رحمته الله علیه مجبور شد با خانواده‌اش در بالاخانه مسجد کوفه - که برای افراد غریب بود - سکونت گزیند. علامه طباطبایی رحمته الله علیه فرموده است: «به مسجد کوفه رفتیم و دیدم آقای قاضی و همه خانواده‌اش تب کرده‌اند. هنگام نماز شد، آقای قاضی طبق معمول در اول وقت به نماز ایستاد و بعد از نماز عشا چنان با توجه کامل و اطمینان خاطر به تلاوت آیه شریفه "أَمَّنَ الرَّسُولُ" و ذکر و دعا مشغول بود، گویا اتفاقی نیفتاده است»<sup>۱</sup>.

#### ب. جلوه‌های نفس مطمئنه

اطمینان نفس حضرت سیدالشهدا علیه السلام که از یقین قلبی و رضایت مطلق از خدای متعال ناشی می‌شد، در تمام مراحل زندگی‌اش جلوه‌گر بود که به چند مورد اشاره می‌کنیم:

##### ۱. دعای عرفه

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه نیز نفس راضیه و مرضیه‌اش را چنین جلوه‌گر می‌کند: «وَ خِرْلِي فِي قَضَائِكَ وَ بَارِكْ لِي فِي قَدْرِكَ حَتَّى لَا أُحِبُّ تَعْجِيلَ مَا أَخَّرْتَ وَلَا تَأْخِيرَ مَا عَجَّلْتَ»<sup>۲</sup>

۱. محمود طیار مراغی و صادق حسن‌زاده؛ اسوه عارفان؛ ص ۲۶.

۲. علی بن موسی ابن‌طاووس؛ اقبال الاعمال؛ ج ۱، ص ۳۴۲.



قضا و قَدَرْت را بر من خیر و مبارک ساز تا آن چه دیر بر من می خواهی، زودتر دوست ندارم و آن چه زودتر می خواهی، دیرتر مایل نباشم.

## ۲. شهادت طفل شش ماهه

هنگام شهادت حضرت علی اصغر علیه السلام، امام حسین علیه السلام این گونه رضایت قلبی و اطمینان نفس خود را بیان فرمود: «هُوَ عَلَيَّ مَا نَزَلَ بِي أَنَّهُ بَعَيْنِ اللَّهِ؛<sup>۱</sup> این مصیبت بر من آسان است؛ چرا که در محضر خداست».

## ۳. شعار قیام

مهم ترین شعار قیام عاشورا، نشانگر صفت مطمئنه و راضیه و مرضیه است: «رضا الله رضانا أهل البيت؛<sup>۲</sup> رضایت ما خاندان، تابع رضای الهی است».

## ۴. قتلگاه

امام حسین علیه السلام در آخرین لحظات عمر مبارک خویش در قتلگاه، از رضایت و تسلیم و اعتماد به نفس سخن گفت و فرمود: «رِضًا بِقَضَائِكَ وَتَسْلِيمًا لِأَمْرِكَ وَلَا مَعْبُودَ سِوَاكَ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ؛<sup>۳</sup> خداوندا! به قضای تو خشنودم و تسلیم فرمانت هستم و معبودی غیر تو نیست، ای فریادرس فریادخواهان».

کمال بندگی و اوج اخلاص در «رضا» به رضای الهی و فرمان اوست. بندگان خالص و انسان های کامل از رضایت حق لذت می برند و این لذت های معنوی گاهی با شداید و تلخی های ظاهری همراه است.

در بلا هم می چشم لذات او      مات اویم مات اویم مات او<sup>۴</sup>

۱. علی بن موسی ابن طاووس؛ *التهوف علی قتلی الطفوف*؛ ترجمه احمد فهری زنجانی؛ ص ۱۱۷.

۲. نعمان بن محمد ابن حیون؛ *شرح الاخبار فی فضائل ائمه الاطهار علیهم السلام*؛ ج ۳، ص ۱۴۶.

۳. محمد محمدی ری شهری، سید محمود طباطبایی نژاد و سید محمد کاظم طباطبایی؛ *موسوعة الامام علی بن ابیطالب علیهما السلام فی الكتاب و السنه و التاريخ*؛ ج ۴، ص ۲۷۶۰.

۴. جلال الدین محمد مولوی؛ *مثنوی معنوی*؛ دفتر دوم، بیت ۲۶۴۷.

## فهرست منابع

۱. ابن اثیر، عزالدین علی بن محمد؛ *الکامل فی التاریخ*؛ چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق.
۲. ابن حیون، نعمان بن محمد؛ *شرح الاخبار فی فضائل ائمة الاطهار علیهم السلام*؛ تصحیح محمدحسین حسینی جلالی؛ چاپ اول، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۹ق.
۳. ابن طاووس، علی بن موسی؛ *اقبال الاعمال*؛ چاپ دوم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۹ق.
۴. \_\_\_\_\_؛ *اللهموف علی قتلی الطفوف*؛ ترجمه احمد فهری زنجانی؛ چاپ اول، تهران: جهان، ۱۳۴۸ش.
۵. ابن قولویه، جعفر بن محمد؛ *کامل الزیارات*؛ قم: نشر اسلامی، ۱۴۱۷ق.
۶. ابن مشهدی، محمد بن جعفر؛ *المزار الکبیر*؛ تصحیح جواد قیومی اصفهانی؛ چاپ اول، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۹ق.
۷. ابن نما حلی، جعفر بن محمد؛ *مثیر الأحزان*؛ قم: مدرسه امام مهدی علیه السلام، ۱۴۰۶ق.
۸. بحرانی، سید هاشم؛ *البرهان فی تفسیر القرآن*؛ قم: نشر بعثت، ۱۳۷۴ش.
۹. جعفریان، رسول؛ ده رساله محقق بزرگ فیض کاشانی؛ زیر نظر کمال فقیه ایمانی؛ اصفهان: مرکز تحقیقات امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ۱۳۷۱ش.
۱۰. خوارزمی، موفق بن احمد؛ *مقتل الحسین علیه السلام*؛ چاپ ششم، قم: نشر انوار الهدی، ۱۳۹۷ش.
۱۱. طالقانی، سید محمود؛ *پرتوی از قرآن*؛ تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۲ش.
۱۲. طباطبایی، سید محمدحسین؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*؛ بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن؛ *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*؛ تهران: نشر ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
۱۴. طوسی، خواجه نصیرالدین؛ *اخلاق ناصری*؛ تهران: نشر علمیه، ۱۴۱۳ق.
۱۵. طیار مراغی، محمود و صادق حسن زاده؛ *اسوه عارفان*؛ چاپ دوازدهم، قم: انتشارات آل علی، ۱۳۸۵ش.
۱۶. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه؛ *تفسیر نور الثقلین*؛ قم: مؤسسه إسماعیلیان، ۱۴۱۲ق.
۱۷. عریان همدانی، بابا طاهر؛ *اشعار بابا طاهر*؛ مشهد: نشر قاسمی، ۱۳۷۴ش.
۱۸. قمی، عباس؛ *کلیات مفاتیح الجنان*؛ قم: نشر الهادی، ۱۳۸۰ش.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب؛ *الکافی*؛ تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ق.
۲۰. مجلسی، محمدباقر؛ *بحار الأنوار*؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

۲۱. محمدی ری شهری، محمد و سید محمود طباطبایی نژاد و سید محمد کاظم طباطبایی؛  
موسوعة الامام علی بن ابیطالب علیه السلام فی الكتاب و السنه و التاريخ؛ قم: نشر دارالحدیث،  
۱۴۲۱ق.

۲۲. مولوی، جلال الدین محمد؛ مثنوی معنوی؛ شرح کریم زمانی؛ چاپ هشتم، تهران: انتشارات  
اطلاعات، ۱۳۸۷ش.

۲۳. نراقی، ملا احمد؛ معراج السعادة؛ قم: نشر هجرت، ۱۳۷۹ش.